

TANZİMAT SONRASI OSMANLI VİLAYET BÜTÇELERİ

Yard. Doç. Dr. Selda KILIÇ

Tanzimat dönemi, gerek mâli sistemde önemli reformlar gerçekleştirerek , yeni bir mali yapı getirmesi, gerekse önce iç ve daha sonra da dış borçlanmalar yoluyla imparatorluğun mâli kaderiyle ilgili önemli sonuçlara yol açması bakımından Osmanlı mâli tarihi içinde üzerinde durulması gereken bir dönemdir. Bütün bu önemine ve imparatorluğun oldukça günümüze yakın bir geçmişini teşkil etmesine rağmen, dönemin mâli tarihi hakkında bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Yakın zamanlarda imparatorluğun son dönem mâli tarihi hakkında bazı araştırmalar yayınlanmış olmakla birlikte yalnız basılı ve özellikle yabancı kaynaklara dayandığından bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu eksiklikler, mâli tarihin temel verilerini teşkil eden bütçeler ve bütçe uygulamaları ile ilgilidir. Nitekim, bütün yayınlarda Tanzimat dönemiyle ilgili olarak yeralan devlet gelir ve giderleri tahmini Ubcini tarafından verilen rakamlardır. Tanzimat döneminin ilk resmi bütçesi olarak 1863/64 mâli yılı bütçesi gösterilmektedir. Hazine hesaplarıyla yani fiili devlet gelir ve giderleriyle ilgili olarak ise Tanzimat dönemi için hiç bir veri bulunmamaktadır.

Tanzimat dönemi mâli tarihiyle ilgili bu eksikliğin nedeni, Osmanlı mâli bürokrasisinin imparatorluğun mâli sistemi üzerinde kontrol kurma çabası içinde olan dış güçlere bu önemli bilgileri sızdırmamak gibi bir endişeyle devlet gelir ve giderlerini gizli tutma çabası olabilir. Oysa sağlam bir bürokratik temele sahip Osmanlı mâli idaresinin, Tanzimatın getirdiği yeni modern eğilim ve arayışlarla birlikte, bir mâli sistemin en basit temelini oluşturan bütçeler hazırlamayı ve bu bütçelerin uygulanmasını ciddi şekilde izlemeyi düşünmemiş olmaları akla yakın bir ihtimal olarak görülmemektedir¹.

---

1. Tefik Güran, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara, 1989.

Nitekim Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda bir bütçe geleneğinin doğduğunu görüyoruz. Bu dönemin mali bürokrasisi açısından önemli bir gelişme hiç şüphesiz " Umur-ı Maliye Nezareti" 'nin tüm mâli işleri kontrol eden bir nezaret olarak kurulmasıdır. Maliye hazinesinin kurulması ve Maliye Nezareti'nin tüm mâli işleri kontrol eden bir kuruluş haline dönüşmesi ile bütçelerin hazırlanması mümkün hale gelebilmiştir.

Tanzimat yönetimi hazırladığı bütçelerin uygulanmasını da titizlikle izleyerek her yıl hazinenin fiili gelir ve giderini gösteren kesin hesaplar düzenlemiştir. Merkezdeki bütün bu gelişmeler ve ciddiyet taşra'da da kendisini göstermiş , vilayetlerde de bütçeler hazırlanmaya başlamıştır.

Merkezdeki bu gelişmelerin, vilayetlere nasıl yansıdığını göstermek açısından Vilayet Bütçeleri ile ilgili bir örnek teşkil etmesi bakımından, 26 Nisan 1871 (5 Safer 1288)'de "**Vilayet Mesarifat-ı Umumiyesi Hakkında Talimat**"² irdelenecektir. Talimatname dokuz bendden oluşmaktadır.³ Burada vilayet mal sandıklarından kullanılacak masraf türleri altı aded olarak belirlenmiştir. Bu masraf kalemleri dahiliye, maliye, şeriye, maarif, ticaret, nafia kısımlarıdır. Nizamiye, Bahriye ve Tophane daireleri ile ilgili olan harcamalar vilayet bütçesinden değil, merkezin verdiği izin doğrultusunda Hazine-i Hassa'nın bütçesinden yapılacaktır. Bu masrafların kayıt edilmesi için hazine tarafından gönderilen "**muavazene defterleri**" ne yazılacaktır. Bu seneden itibaren de her sene hazinenin gönderdiği defterlere masraflar kayıt edilecektir. Vilayet'in masrafları için bu defter esas alınacaktır. (1. Bend). Vilayet'lerden hazineye gönderilen "Muvazene defterleri" nde yazılı bulunan masraflar dışında bir harcama yapmak katiyen söz konusu olmayacaktır. Vilayet'in genel olarak masrafları iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi maaşlar, ikincisi ise belirlenmemiş masraflardır. Bunların içerisinde zabtiye askerinin tayini dolayısıyla ortaya çıkan giderleri, yol masrafları, hastahanelerdeki hastaların bakımı, inşaat, tamirat, mefruşat, kömür, ve top masrafları, zabtiye askerinin elbisesi, kalebendler yevmiyesi, matbuat masrafı, kırtasiye giderleri, memur harcırahları, mekteplerin masrafları, telgraflar ve yol masrafları gibi gider kalemleridir. Bunlar için yapılan harcamalar muvazene defterlerinde

2. Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, "Vilayatın Mesarifat-ı Umumiyesi Hakkında Talimat", 5199, 16. cilt. ;Düstur, ". cilt (I. Tertib), s. 74-78.

3. Tasvir-i Efkar'ın 20 Ağustos 1866 (8 R. ahir 1283) tarih ve Numara:414 de "Ahval-ı Maliye ye Dair Layıhadır." başlığı altında, maliye ile ilgili olarak, gelir-gideri gösteren bir "muavazene defteri" nin yayınlanması önerilmektedir. İngiltere örnek olarak gösterilerek, bu sayede gelir-giderini dengede tutup, büyük devletler arasına girdiğinden bahsedilmektedir.

gösterilecek miktar ölçüsünde olacaktır. Ancak bu belirlenmiş miktarı aşan bir durum meydana geldiğinde hazineye sorulacak ve hazineden olumlu cevap gelmeden harcama yapılamıyacaktır. Bunların dışında olağanüstü bir durumda ortaya çıkacak bir masraf sözkonusu olduğunda, bu durumda hazineye etraflıca bildirilerek gerekli miktarın hazine de karşılığı olup olmadığı sorulacak ve konu bildirilecektir. (2. Bend).

Merkez'den gönderilen muvazenede her sancakta yukarıda belirttiğimiz belirlenemeyen masraf kalemleri eğer gerekli ise, başka bir sancağa nakli söz konusu olabilecektir. Örneğin: Mefruşat masrafına bir sancakta gerek yok ise, diğer bir sancakta da buna gerek olduğundan bu nakil yapılabilir. Ancak bu durumun hazineye bildirilmesi gerekmektedir. (3. Bend).

Dahiliye, maliye, şeriye, maarif, ticaret, ve nafia kısımlarının her sene için belirlenen tahsisatı bir diğerine nakil olunamıyacaktır. Mesela, mutasarrıf ve kaymakam maaşlarından bir miktarının indirimiyle maliye, şeriye, ticaret, nafia veya maarif memurlarından birine ya da dahiliye memurlarından mektupçu veya tahrirat müdürüne verilmesi mutlaka izne gerek olacaktır. Zabtiye memurlarının maaşından bir miktarının kesilmesi ile veyahud diğer memurların maaşlarından tasarruf amacıyla kesilip zabtiye askerinin elbise ve tayin masraflarında sarf etmek mutlaka izne tabidir. Yine mektubcu kalemi maaşından bir miktarının kesilerek, tahrirat müdürüne tahsis edilmesi ya da vilayetde herhangi bir iş için bu paranın kullanılması izin dahilinde olacaktır. (4. Bend).

Herhangi bir memura⁴ verilen maaşın miktarının artırılması veya indirimi mutlaka bir izin çerçevesinde olacaktır. Fakat bu olay bir memur değilse, belirli bir grup çalışan kitleyi ilgilendiriyorsa⁵ bu kitlenin her birinin tahsisatı kendi içerisinde değişiklik yapılabilecektir. Böyle bir değişik uygulama olduğu takdirde durum merkeze bildirilecektir. (5. Bend).

Daha önce sözünü etmiş olduğumuz altı aded harcama kalemleri arasında belirlenen tahsisatın bir kısmı veya tamamı başka bir kaleme nakil edilmesi çok gerekli ise, vilayet tarafından sebepleri de belirtilerek durum merkeze bildirilecektir. (6. Bend).

Her sene belirlenen bu altı kalem masraflar, diğer bir senenin masraflarına karıştırılmayacaktır. Eğer herhangi bir sene o kaleme ayrılmış harcama yapılmaz ise, diğer bir sene de o harcamaya karışılmayacak, bu para ait olduğu senede bırakılacaktır. (7. Bend).

4. Mesela: Vali, mutasarrıf ve muavinler, defterdar, muhasebeci, hakimler, kaymakam, müdür, mektubcu, tahrirat müdürü, zabtiye askerleri ve diğer memurlar.

5. Mektubcu kalemi, Tahrirat katibesi, Mecalis-i Idare kitabesi.

Hazineden gönderilen muvazene defterleri üzerine Vilayet Muhasebecileri tarafından her sancak için bir muvazene defteri yapıp bağlı livalara gönderilecektir. Bağlı livalarda da, her kaza için bir muvazene defteri tanzim edilip, kazalara gönderilecektir.

Vilayet muhasebecilerine hazineden gönderilen muvazene defteri esas kabul edilecek, sancak ve kazalara gönderilen defterler buna göre hazırlanacaktır. (8. Bend). Bu muvazene defterleri zamanında, hazine tarafından vilayetlere yollanacaktır. (9. Bend).

Vilayetlerde toplanan gelirler ve giderlerden Vilayet Bütçeleri oluşturuluyordu. Kazalar ve sancaklarda ayrı ayrı oluşturulan gelir-gider cetvelleri sonucunda toplanan hasılat en sonunda vilayet'lerde biriktirilmekte idi⁶. Kazalardan, sancaklara, sancaklardan da vilayetlere gelen defter ve cetveller muntazam bir şekilde incelenerek, toplanan paraların hesabı çıkarılıyordu. Sancaklardan, hangi kalem vergi gelirleri olduğunda belirtildikten sonra toplanan vergiler vilayete gönderilmekteydi. Vilayetde de bu gelirler bir araya getirilip bir cetvel şeklinde düzenlenerek, toplam gelirlerin miktarı hesaplanıyordu. Bunun yanında sancaklarda yapılan masraflarda hangi tür bir masraf olduğu da tesbit edilerek bir cetvel şeklinde vilayet'de düzenleniyordu. Böylece vilayete bağlı bulunan bütün sancakların (livaların) gelir ve giderinin ne olduğu, hangi tür masraf ve hangi tür vergi gelirlerinden ne kadar para toplandığı belirleniyordu. Tabi ki bütün bu verilerden de vilayete ulaşan toplam gelir ve masraflar da tesbit edilmiş oluyordu.

Vilayet Bütçelerinin tam manasıyla belirlenmesi açısından önemli bir sorun olan bütçe'nin tutulması durumu bu şekilde çözümlenmeye çalışılmıştır. Yayınlanan bu talimatın yanında yine 26 Nisan 1871 (5 Safer 1288)'de "**Seksen yedi senesi için her vilayetin mesarif-i umumiyesine şamil olarak bu kere vilayetlere irsal kılınan muvazene defterinin tarifnamesidir**"⁷ başlığı altında bu bütçe defterinin fiziki konumu tarif edilerek, bu defterlerin nasıl kullanılacağı belirlenmiştir⁸. Bir örnek olması bakımından Ankara Vilayeti'nin 1882 (1299) yılına ait olan bütçesi şu şekilde hazırlanmıştır. Vilayetin önce gelirlerini, sonra da masraflarını gösteren iki ayrı cetvel tutulmuştur.⁹

6. Örnek olarak bakınız: Ankara Vilayeti Salnamesi.

7. Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, 5 Safer 1288, 5200, 16. cilt.; Düstur, 2. Cilt (1. Tertip), s. 79-82.

8. On bendlik bir açıklama ile bu Bütçe Defterleri ile ilgili olarak çok ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bunun için bakınız: Düstur, 2. cilt (1. Kısım), s. 79-82.

9. Ankara Vilayeti Salnamesi, 1300 (1882).

Ankara Vilayeti'nin 1882 (1295) Yılına Ait Gelirleri					
	Kırşehir	Kayseri	Yozgat	Ankara	TOPLAM
Gelirin Türü	Sancağı	Sancağı	Sancağı	Sancağı	(guruş)
Vergi-i Mal	1578508	1022861	2920912	5829292	11351573
Bedel-i Askeri	15305	779888	419249	213723	1428165
Aşar Malı	2121139	2349598	2383600	5224064	12078401
Ağnam Rüsümü	1402911	234721	1915765	4806442	8359839
Tapu Hasılatı	-	150000	200000	299000	649000
Mehakim-i Umumiye	40000	100000	84000	153000	377000
Hasılatı					
Her nevi Seydiye	1231	4350	1000	11270	17851
Rüsümü					
Rüsüm-ı Mütenevvia	4340	50000	49382	44585	148307
Rüsüm-ı Müteferrika	7003	35500	91725	15000	149228
Maden	-	32000	-	615000	647000
Bu Yılın Toplamı	5170437	4758918	8065633	17211376	35206364
Geçen Yılın Toplamı	8953800	10391227	8774466	21530123	49649616
TOPLAM	14124237	15150145	16840099	38741499	84855980

Ankara Vilayeti'nin 1882 (1295) Yılına Ait Masrafları					
	Kırşehir	Kayseri	Yozgat	Ankara	TOPLAM
Gelirin Türü	Sancağı	Sancağı	Sancağı	Sancağı	(guruş)
Dahiliye	183192	219540	298714	930400	1631846
Maliye	245671	352795	459380	141307	1199153
Şeriye	17028	38034	32028	50028	137118
Adliye	131100	131100	172860	652420	1087480
Maarif	28504	22000	28792	48692	127988
Nafia	33000	56400	56400	113400	259200
Tahrir	-	-	-	929600	929600
Asakir-i Zabtiye	-	-	-	2685168	2685168
Faiz ve Bedalat	221079	400216	595940	429882	1647117
Aşar	-	-	-	2273689	2273689
Telgraf ve Posta	-	-	-	635500	635500
TOPLAM	859574	1220085	1644114	8890086	12613859

Görüldüğü gibi her sancağın, bedel-i askeri, ağnam rüsumu, tapu hasılatı, maden, mahkeme gelirleri v.b. gibi vergi türlerinden elde edilen gelirler belirlenmiştir. Aynı zamanda da her sancağın, aynı tür olan gelirlerinin toplamı da yapılmıştır. Masraflarda da aynı şekilde, dahiliye, maliye, şeriye, adliye, maarif, nafia, asakir-i zaptiye, tahrir, faizler, telgraf ve posta masrafları belirlenmiştir. Gelir bölümünde olduğu gibi, sancakların aynı tür masraflarının toplamı da verilmiştir.

Bu arada aynı yılın vergi gelirleri yanında geçen yıldan kalan gelirler de eklenerek o senenin genel toplamı olarak verilmiştir.

İşte bu şekilde vilayetlerin bütçeleri belirlenmektedir. Gelir ve giderleri ayrıntıları ile oluşturulup kalan miktar merkeze yollanmaktadır. Yine Ankara Vilayeti'nin 1902 (1302) yılı itibarıyla vilayetin bir yıllık geliri 56027172 ve masrafı 17528543 kuruştur¹⁰.

Diyarbakır Vilayeti'nde askeriye bedeli, ağnam rüsumu, harac, nakdi cezalar v. b.'lerden elde edilen gelirleri bulunmaktadır. Diyarbakır Vilayeti'nin 1875 (1292) yılı itibarıyla gelirleri sancak bazında şu şekildedir:

Diyarbakır Sancağı	11.019.732
Mamureti'l-aziz Sancağı	11.107.299
Malatya Sancağı	07.862.831
Siird Sancağı	05.120.341
Mardin Sancağı	05.722.437
TOPLAM	40.832.640' dir ¹¹ .

Bazı Vilayetlerin bütçelerinden bir kaç örnek vererek, vilayetlerde aslında gelirlerin fazla olduğunu masraflarını karşıladıktan sonra hazineye epeyce vergi geliri yollandığını bazı vilayetlerin ise, giderlerinin fazla olduğunu göreceğiz.

Konya Vilayeti'nin 1899 (1317) yılında senelik gelirin 92 milyon 772.000 ve masrafı 13 milyon 279.500 kuruştur¹². Aslında Osmanlı taşra vilayetlerinin vergi gelirleri bir hayli fazladır. Ekonomik açıdan da bir canlılık sözkonusudur. Mesela, yine Konya Vilayeti'nin bir senelik ithalatı 46 milyon,

10. Ankara Vilayeti Salnamesi, 1320(1902).

11. Ankara Vilayeti'nde olduğu gibi bütün sancakların vergi türleri de belirtilerek ayrıntılarıyla verilmiştir. Biz burada yalnızca toplam vergi gelirlerini göstermekteyiz. Daha fazla bilgi için bakınız: Diyarbakır Vilayeti Salnamesi, 1292 (1875).

12. Konya Vilayeti Salnamesi, 1317 (1899).

ihracatı 85 milyon kuruştur¹³. Konya'dan örnek vermeye devam edersek, 1913 (1332) yılı itibarıyla Konya merkez kazasının mali durumuna baktığımızda, kazanın gelirinin 12 milyon 652.610 ve masraflarının 10 milyon 498.775 kuruş olduğunu görüyoruz¹⁴. Şimdi de Hüdavendigar Vilayeti'nin 1895 (1313) yılındaki gelir ve gider cetvellerine baktığımızda göreceğiz ki, vilayetlerdeki vergi türleri birbirinden farklıdır. Mesele bazı vilayetlerde olmayan "**orman hakkı ve kereste**" için alınan vergi Hüdavendigar Vilayeti'nde alınmaktadır. Dolayısıyla vilayetlerde ve sancakların yapısı ve fiziki konumu itibarıyla alınan bazı vergi gelirlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Hüdavendigar Vilayeti'nin 1895 yılı bütçesine baktığımızda şu tablo karşımıza çıkmaktadır¹⁵.

Hüdavendigar Vilayeti'nin 1895 (1313) senesi gelirleri:

GELİRİN TÜRÜ	KURUŞ
Emlak vergisi	22.992.395
Temettü vergisi	4.670.261
Bedel-i askeri	4.057.725
Ağnam rüsumu	11.071.873
Canavar	2.255
Maktuan işar kılınan aşar bedeli	28.062.573
Emaneten idare kılınan aşar hasılatı	3.659.664
Emlak-ı miriye, muaccele ve icar	60.084
Rüsum-ı mütenevvia	1.019.685
Orman hakkı ve kereste ve pul rüsumları	1.214.127
Enva-ı maden	76.300
Emlak ve tapu harçları	1.977.500
Mehakim Harçları	936.927
TOPLAM	80.986.669
Maden Hassı İanesi	1.991.362
Menafi Hassı İanesi	3.110.050
Toplam	5.101.412

13. Konya Vilayeti Salnamesi, 1317 (1899).

14. Konya Vilayeti Salnamesi, 1332 (1917).

15. Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1313 (1895).

Hüdavendigâr Vilayeti'nin 1895 (1313) senesi giderleri:

GELİRİN TÜRÜ	KURUŞ
Dahiliye	3.215.419
Adliye	1.275.984
Şeriye	774.598
Maliye	1.831.491
Maaşat-ı Zatiye	165.388
Sıhhiye	3.600
Vergi Emaneti	378.460
Zabtiye	5.462.067
Orman	368.512
Maden	77.920
Fırka-ı Tahsiliye	521.213
Faiz ve Bedelat	1.635.503
Polis Memurları	456.704
TOPLAM	17.451.859'dır ¹⁶ .

Hüdavendigâr Vilayeti'nin 1889 (1307) yılında bütün sancaklardan topladığı ağnam miktarı ise, 2.663.085 kuruştur. Bunun yanında, temettü vergisi, bedel-i askeriye, emlak ve akar vergisi, rüsum-ı mütenevvia, ağnam rüsumu v.b. adlarla topladığı vergi miktarı, 80.741.163 kuruştur. Dahiliye, adliye, şeriye, maliye, zabtiye, orman, maden, faiz ve bedelat, polis memurları v. b gibi yapmış olduğu masraflar ise, 16.605.410 kuruştur¹⁷.

Trabzon Vilayeti'ne baktığımızda da şu tablo ile karşılaşırız. 1867 (1284) senesinde çeşitli isimler altında toplanan vergi geliri 12.264.823 kuruştur. Bu Vilayet'in sancak ve nahiyelerinin maaş ve masraf toplamı ise, 3.756.668 kuruştur¹⁸. Daha ayrıntıları ile belirleyecek olursak;

16. Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1313 (1895).

17. Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1307 (1889), salnamede ayrıca çok ayrıntılı cetveller bulunmaktadır.

18. Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1287 (1870).

1867 Trabzon Vilayeti'nin gelir ve giderini gösterir cetvel:

Gelirlerin Türü: Aşar, mal vergisi, ağnam rüsumu, iane-i askeriye, varıdat-ı müteferrika¹⁹.

Nefs-i Trabzon	
Maaş ve Masraflar	2.895.493
Toplam Gelir	1.044.270
Akçaabad Nahiyesi	
Maaş ve masraflar	2.895.493
Toplam Gelir	1.152.969
Vakıf-ı Yomra Nahiyesi	
Maaş va masraflar	22.332
Toplam Gelir	753.811
Maçka Nahiyesi	
Maaş ve masraflar	64.068
Toplam Gelir	655.644
Ma'Tonya Vakıf-ı Kebir Nahiyesi	
Maaş va masraflar	34.244
Toplam Gelir	607.637
Giresun Kazası	
Maaş va masraflar	13.583
Toplam Gelir	642.382
Akköy Nahiyesi	
Maaş ve masraflar	25.428
Toplam Gelir	557.781
Keşap Nahiyesi	
Maaş ve masraflar	21.756
Toplam Gelir	507.632
Bucak Kazası	
Maaş ve masraflar	111.625
Toplam Gelir	852.320
Ulubey Nahiyesi	
Maaş ve masraflar	22.572
Toplam Gelir	535.819

19. Ayrıntılı çizelge vermiyoruz. Yalnızca gelir ve gideri belirtmekteyiz. Diğer rakamlar ile ilgili ayrıntılar Salname'de bulunmaktadır. Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1287.

Espiye Nahiyesi	
Maaş ve masraflar	18.972
Toplam Gelir	281.130
Pireştin Nahiyesi	
Maaş ve masraf	18.972
Toplam Gelir	364.311
Rize Kazası	
Maaş ve masraf	141.854
Toplam Gelir	928.343
Kurrayı Seba Nahiyesi	
Maaş ve masraflar	20.592
Toplam Gelir	135.292
Tirebolu Kazası	
Maaş ve masraflar	80.772
Toplam Gelir	820.796
Uludere'li Kazası	
Maaş ve masraflar	25.890
Toplam Gelir	485.454
Of Kazası	
Maaş ve masraflar	61.788
Toplam Gelir	1.015.883
Sürmene Kazası	
Maaş ve masraflar	32.983
Toplam Gelir	889.349
GENEL TOPLAM MAAŞ VE MASRAF	3.756.668
TOPLAM GELİR	12.264.823

Görüldüğü gibi Trabzon Vilayeti bütçesinde, toplam geliri 12.264.823 kuruştur. Bunun 3.756.668 kuruşu maaş ve masraflara ayrılarak 8.508.155 kuruşu hazineye gelir olarak gönderilecektir.

Yukarıda vermiş olduğumuz vilayetlerin dışındaki yerlerde de vilayet bütçelerinin düzenlenişi genel olarak böyle idi. Ancak bazı durumlarda kimi zaman bütün vergi gelirleri ve diğer bazı gelirler tam zamanında toplanamıyordu. Bazen da bir vilayetin masrafları, o vilayetin gelirlerinden fazla olmakta idi. Tabi ki böyle bir durumda da bütçe de açık veriyordu. *Örneğin:*

Hüdavendigâr Vilayeti'nde 31 Mart 1912 (1331) senesinde bütçe açığı söz konusu olmuştu²⁰.

Dahiliye Nezareti'nden, Hüdavendigâr Vilayeti Evrak Müdürlüğüne gönderilen yazıda, vilayetin bir senelik gelir-giderini gösteren cetvelin gönderilmesi isteniliyordu. Buna karşılıkta Hüdavendigâr Vilayeti'nden, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye, Maliye Nezareti Celilesine hitaben bir yazı gönderilmişti. Bu yazıda vilayet'deki toplam vergi gelirlerinin tamamı toplansa dahi bütçe de açık bulunduğu belirtilerek içerisinde buldukları zor durumu açıklayarak, gelir-gider cetvelini de ekleyerek merkeze yollamışlardı.

Hüdavendigâr Vilayeti'nde o yılın bütün gelirleri toplanmış olsa dahi 261 42038 kuruş açık çıkmaktadır. Vilayetdeki memur maaşlarının ödenemediği, kolordunun bazı ihtiyaçlarının ertelendiği belirtilmekteydi.

Hüdavendigâr Vilayeti'nin zor bir duruma düştüğü, artan masrafları karşılamakta zorlandığı açıklandıktan sonra gelir ve giderler gösterilmekteydi.

Hüdavendigâr Vilayeti'nin bir senelik gelir ve gider cetveli:

GELİRLERİ	
Müsakkafat vergisi	5.120.320
Arazi ve arsalar	7.064.917
Temettuat vergisi	1.111.325
Bedel-i nakd-i askeri	3.000.000
Ağnam resmi	3.993.309
Canavar resmi	1.738
Vergi Tezakir-i Esmâni	170.969
Tahakkuku tahsiline tabi hasılat	70.701.723
TOPLAM	29.164.291

Gelirler tamamen toplandığı takdirde bu rakamlar söz konusudur. Ayrıca geçen seneden kalan gelirler burada gösterilmemiştir.

20. B.O.A., DHİUM, DN:41, SN:3, T:1333. C. 6.

MASRAFLAR	KURUŞ
Maaşlar ve mahalli masraflar	3.496.360
Müfettişler maaşları	1.824.000
Ağnam resminden Divan-ı Umumiye ye verilecek olan 1896 senesi borçlanma karşılığı	224.000
Memurlar, emekliler ile dul ve yetimler ve bakıma muhtaç olan ailelerin 1911 (1330) senesinden kalan altı aylık yarım maaşları	9.200.000
Bu senenin ağnam rüsumuna dahil edilecek tekalif-i cerime ve vesait-i nakliye	400.000
Geçen senenin vergisine dahil edilecek olan tekalif-i cerime ve vesait-i nakliye	600.000
Emekliler ile dul ve yetimlerin 1910 (1328), 1911 (1329) senelerine ait maaşları	500.000
Emanet olarak alınan borçlar	1.841.744
Vilayet hesap carisine borç	5.220.225
TOPLAM	55.306.329
GELİR AÇIĞI	26.142.038

Yine böyle bir duruma örnek vermek gerekirse, Sivas Vilayeti içinde söz konusudur. Hazine-i Celile-i Maliye ye 29 Şubat 1898 (1316) da vilayet'e validen gönderilen kayıtlarda da böyle bir durum ile karşılaşyoruz. Vilayet'in toplam gelirleri ile yapılan ödemeler ve harcamalar pusula halinde Maliye Nezaretine sunulmuştur. Burada maliye nazırı herhalde karar vermemiş olsa gerekir ki, durumu padişaha arz etmiştir. 2 Mart 1898 (1316)'de maliye nazırı tarafından, Nezaret-i Umumiye-i Maliye kaşesiyle padişaha gönderilen yazıda, vilayetin 205.558 kuruş 20 para olan gelirine karşılık 348.070 kuruş toplam giderinin olduğu belirtilerek, bunun ile ilgili bilgiler ve pusula da sunularak, ne yapılması gerektiği hakkında padişaha sorulmaktadır²¹.

Ek'te olan pusulayı aşağıda veriyoruz. 29 Şubat 1897 (1315)'de vilayetten gelen gelirin miktarını gösteren cetvel²².

GELİRLER	KURUŞ	PARA
Sivas Vilayeti'nden	4.500	
Engiri Sancağından	20.000	
Nevşehir Kazasından	200.000	
Ayvalık Kazasından	161.058	20
TOPLAM	205.558	

21. B.O.A., Yıldız Mütenevvia Maruzat Evrakı, DN:200, SN:49, T:14. ZA. 1317(1899).

22. B.O.A., Yıldız Mütenevvia Maruzat Evrakı , DN:200, SN:49.

Görüldüğü gibi, vilayetin toplam geliri 205.558 kuruş 20 para dır. Masrafları ise, 348. 070 kuruş 20 paradır. Şimdi de masraf cetveline bakalım.

MASRAFLAR	KURUŞ	PARA
Nizamiye Fevkaladesine	161.058	20
Nizamiye Adliyesine	46.848	
Bahriye	5.700	
Dahiliye	25.659	38
Hariciye	10.749	20
Adliye	2.829	2
İlmiye	7.700	
Zabtiye	17.714	
Divan-ı Muhasebet	1.832	
Maliye	38.319	
Maaşlar Zaiyatı	29.560	20
TOPLAM	348.070	

Aynı şekilde Hazine-i Celile-i Maliyeye 1 Mart 1898'de vilayet'den gönderilen iki adet pusula ile gelir-gideri gösterilmektedir. Burada da maliye nazırı tarafından gelirlerin toplamı 20.000 kuruş, yapılan ödemeler ise 249.980 kuruş olduğu belirtilerek ne yapılması gerektiği Padişah'a 2 Mart 1898 (1316) tarihinde Nezaret-i Umur-ı Maliye'den gönderilen bir yazı ile sorulmaktadır²³.

1 Mart 1898 (1316)'de vilayetten gönderilen pusula:

Bolu Sancağı: 20.000 kuruş

1 Mart 1898 günü gönderilmiş olan ödeme pusulası:

	KURUŞ
Hariciye	1.500
Selatin-i İzam	60.000
Ayan	1.059
Divan-i Muhasebet	12.073
Maliye	168.389
Maaşlar zaiyatı	6.950
TOPLAM	249.980

23. B.O.A., Yıldız Mütenevvia Maruzat Evrakı , DN:200, SN:49, 14 Za 1317.

Görüldüğü gibi, çok sık olmamakla birlikte kimi vilayetlerde toplanan gelirler, vilayet içerisinde olan harcamalara dahi yetmemektedir. Gerçi bu istisnai bir örnektir. Fakat bu gibi örneklere rastlamamız da mümkündür.

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki, Osmanlı Vilayetleri'nde, vilayetlerde tutulan bütçelere önem verilmektedir. Ancak her ne kadar bir kontrol mekanizması oluşturulmuş ise de bu bütçeler üzerinde kimi zaman oynamalar olmuştur. Defterdar olsun, vilayet'in valisi olsun, görevlerini suistimal etmeleri söz konusu olmuştur. Kimi zaman toplanan paralar zamanında merkeze gönderilmemiş, kimi zaman da vilayet bütçesi üzerinde yer alması gereken paralar yöneticiler tarafından kendi hesaplarına geçirilmiştir²⁴.

Burada birkaç örnek vermek yerinde olacaktır sanıyoruz. Örneğin: Van Vilayeti'nden, vilayetin Valisi olan Ferik Bahri Paşa, Mabeyn-i Hümayun baş kitabetine göndermiş olduğu yazıda Van Defterdarının görevden alınmasını yerine de Divan-ı Muhasebat mümeyyizi Hasan Şükrü Bey'in tayinini teklif etmektedir. Bu kişi ile ilgili birkaç övgü dolu sözler sarf ederek, gereğinin yapılmasını arz etmektedir²⁵.

Bu gibi olaylar diğer yörelerinde de söz konusu idi. Örneğin: Eski Halep Valisi olan Osman Paşa'dan, Başkitabet Dairesine gelen şifreli bir telgrafta, Halep Vilayeti Defterdarı'nın uygunsuz davranışları bulunduğu, halka karşı çok kötü muamelede bulunduğu, şiddet kullandığı bu sebeplerden dolayı görevinden alınması gerektiği bildiriliyordu²⁶.

Elimizde bu ve bunun gibi yüzlerce belge bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını vermekle yetinmekteyiz. Ancak bu gibi belgelerin yanında az da olsa görevlerini başarıyla yapan ve hatta bu sebeple de hakları olmadıkları halde görevlerinden alınan defterdarlara ve diğer yöneticilere rastlıyoruz. Mesela: Mabeyn-i Hümayuna Aydın Vilayeti'nden gönderilen bir telgrafta, görevinden alınmış olan eski Aydın Defterdarı Kadri Bey'in tekrar göreve getirilmesini isteyen 72 imzalı dilekçe bulunmaktadır. Bu telgrafta Aydın Vilayeti'nin altı seneden beri Defterdar'lığını yapan Kadri Efendi'nin vilayette birçok yararlı işler yaptığı, herkese karşı çok iyi muamele ettiği, vilayette yetimler için bir ıslahane yapılmasında ön ayak olduğu, bunun yanında bir mektep yapılması

24. Aydın Defterdarı Kadri Bey'in yaptığı yolsuzluklar ile ilgili olarak bakınız: BOA, DHUM, DN:37, SN:68, T:6. 6. 1306.

25. B.O.A., Yıldız Mütenevvia Maruzat Evrakı , DN:106, SN:78, T:16. 4. 1312 (29 Nisan 1896).

26. B.O.A., Yıldız Mütenevvia Maruzat Evrakı , DN:28, SN:32, T:25. 1. 1305(8 Şubat 1899).

için mesaisini harcadığı şeklinde birçok iyilikleri anlatılmaktadır. Görevinden neden alındığı belirtilmemiştir. Ancak Defterdar'ın bu sayılan faziletli davranışları nedeniyle görevine tekrar iade edilmesi istenilmektedir. Bu 72 imza içinde, Haham Baş Avram Efendi, Rum Metropolitidi Vasilas, Mevlevi Şeyhi Mehmet Nuri, Nakibü'l eşraf kaymakamı Mustafa Refai, Müftü-i Belde Said Efendi, Vilayet İdare Meclisi Azalarından Serciyen Karabet, Kalender Sefir, Ahmed, Eşraf'dan Mehmet Tevfik, Ermeni Murahhas Vekili Papası Ohannes, İkinci Daire-i Belediye Reisi Ragıp ile eşraf ve belde halkından imzalar ve isimler bulunmaktadır²⁷.

Her dönemde olduğu gibi , bu dönemde de görevini layıkıyla yapan ya da suistimal eden yetkililer bulunmaktaydı. Burada önemli olan Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda bir bütçe geleneğinin doğmuş olmasıdır. Bu bütçelerin değerlendirilmesinden özellikle de Vilayet bütçeleri açısından baktığımızda, Vilayetin üretimini, ticaret hacmini, gelişmişlik düzeyini, ekonomik canlılığını izlememize olanak vermektedir. Bu bağlamda bütçeler, bir ülkede devlet gelir ve giderinin seyrini izlemeye imkan veren belgeler olması bakımından büyük bir önem arz etmektedirler. Biz de burada 1871 tarihli Vilayet Mesarifat-ı Umumiyesi Hakkındaki Talimatname'nin ışığı altında bu uygulamaların vilayetlere nasıl yansıdığını, verdiğimiz bazı örnek vilayetlerin bütçeleri ile açıklamaya çalıştık.

---

27. B.O.A., Yıldız Mütenevvia Maruzat Evrakı , DN:36, SN:67, T:15 4 1306 (20 Aralık 1890).